

FOGALOMKERESÉS – LÁTÓSZÖGVÁLTÁS

TÓTH SZILÁRD JÁNOS*

Republikánus multikulturalizmus: fából vaskarika? **

A mai republikánus politikafilozófusok új alapokra próbálják helyezni a multikulturalizmusról szóló gondolkodást, alternatívát állítva a Kymlicka-féle liberális megközelítéssel szemben. Többen úgy érvelnek, a republikánus alternatíva azért részesítendő előnyben, mert érzékenyebb mind a csoportközi strukturális gyenlőtlenségek problémájára, mind pedig a multikulturális politika potenciálisan negatív hatásaira a csoportokon *belüli* viszonyokra nézve. Alább ezekkel az érvekkel szálllok vitába. A kiinduló dilemma a következő. A republikánusok legfőbb politikai célja a demokratikus élet fölfrissítése és a hatalmi viszonyok kiegyenlítése a társadalomban. Ennek nyilván vannak előfeltételei. A demokráciát nem lehet polgárok nélkül működtetni, ez afféle kollektív cselekvési probléma. Ha az emberek nem motiváltak, hogy a magánéletük mellett a közélettel is foglalkozzanak, és „beletegyék a magukét a közösbe”, akkor a demokrácia nem fog tudni működni. Nagy kérdés, hogy ezt a motiváltságot mi biztosíthatja. A republikánusok a *közösségi* integrációra esküsznek.¹ A demokrácia működtetéséhez szerintük az kell, hogy az emberek azonosuljanak a politikai közösségükkel, és szolidárisak legyenek a polgártársaikkal szemben. Ez azonban dilemmához vezet. Egyfelől ténykérdés, hogy a kellő „közösségiség” egyelőre csakis az államokban adott, illetve ott is csak helyell-közzel. A részvételre motiválás szempontja ennél fogva a nemzetállam védelmét diktálja. Másfelől viszont az is igaz, hogy a nemzetállam etnikulturális értelemben elfogult. Will Kymlicka mutat rá méltán híres könyvében, hogy hiába a faji, etnikai, nemzetiségi, vallási meg

* A szerző politológus, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének munkatársa. E-mail: toth.szilard.janos@gmail.com

** A mű a TKP2020-NKA-09 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

¹ Honohan, Iseult: *Civic Republicanism*. New York: Routledge, 2002. 171–4.; Laborde, Cécile: *Critical Republicanism*. Oxford: University Press, 2008. 232. és 247.; Pettit, Philip: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: OUP, 1997. 126.; Viroli, Maurizio: *Republicanism*. New York: Hill and Wang, 2002. 86.

egyéb diszkriminációt tiltó törvények sokasága, hiába az egyéni jogok kiterjesztése, akkor is adottság, hogy minden államnak van hivatalos nyelve, szimbolikája, állami ünnepei és hivatalos „mitológiája”, ezek pedig szinte mindig a helyi etnikai többség kultúrájának jegyeit viselik magukon.² És ez azt jelenti: a nemzetállam egalitárius (illetve államsemlegességi) szempontból már nem ideális keret.

Itt tehát dilemmával van dolgunk. A mai republikánusok egyebek – például a hatalmi ágak szétválasztása – mellett „közösségszervezéssel” akarják elérni az egalitárius céljaikat. Csakhogy kérdéses, vajon ezek az egalitárius és „közösségszervezési” célok egyáltalán összeegyeztethetőek-e egymással, vagy sem. A dilemma megoldásának egyik lehetséges módja a multikulturális politika támogatása. Ez a politika helyben hagyja az állami kereteket, de ahelyett, hogy kritikátlanul elfogadná az ezzel járó kulturális eredetű egyenlőtlenségeket, enyhíteni próbálja őket a nacionalizmusok egymás ellen való „kijátszásával”. A tanulmányomban annak járok utána, hogy ez a program sikeres lehet-e, és csakugyan beleilleszthető-e a republikánus fölfogásba. A kép felemás. A kérdéssel foglalkozó republikánusok szerint az elméletüknek *eredeti és perdöntő* érvei vannak a multikulturalizmus mellett, amely érvek a dominanciától óvó szabadságeszményből erednek. Alább azt próbálom meg bebizonyítani, hogy ez a tézis elhibázott. A republikánus érvek sem nem eredetiek, sem nem perdöntők – legalábbis republikánus szempontból nem azok. A dominanciára alapozó érvek megfeleltethetők az egyenlőségre és az autonómiára alapozó liberális érveknek, és ennyiben nem mondhatók eredetinek. Perdöntőnek szintén nem perdöntők. Valójában a demokráciához szükségesnek vélt, republikánus típusú „közösségszervezés” szempontjából korántsem egyértelmű, hogy a multikulturalizmus programja támogatandó-e, vagy sem. A program elvben ronthatja a kellő politikai egység kialakulásának perspektíváit, és ez bizony kockázat.

Mi a republikanizmus?

Mielőtt rátérnék a tárgyra, röviden kitérek arra is, hogy egyáltalán mi az a „mai republikánus politikafilozófia”, amiről szó van. Ez már csak azért is szükséges, mert az irányzat a magyarországi politikaelméleti diskurzusban kevésbé ismert. Az azonos nevű amerikai és francia pártok szellemiségéhez nincs sok köze. Valójában a republikánus politikaelmélet mai változatai J. G. A. Pocock, Quentin Skinner és mások 70-es, 80-as évekbeli eszmetörténeti vizsgálódásaiból nőttek ki. Ezek a kutatások azt látszanak alátámasztani, hogy az európai és amerikai eszmetörténetben létezik különálló republikánus szellemi vonulat, amely az ókori Rómáig nyúlik vissza, annak legfontosabb bázisai a Reneszánsz Itália, a kora modern Anglia,

² Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: OUP, 1995.

a forradalmi Franciaország és az Egyesült Államok voltak, és amely valamikor a 19. század derekán kimúlt, hogy a helyét a modern liberalizmus vegye át. És habár történetileg nézve sok irányzatról beszélhetünk, néhány közös pontra és a nevezett eszmetörténeti kutatásokra alapozva a kortárs dikszurzusban ki tudtak alakulni rendszerezett – ám jelentős részt konstruált – republikánus politikaelméleti álláspontok is. Ezek kialakulása két fázisban történt.

Az első, ma már többé-kevésbé mellőzött vonulat mindenekelőtt Michael Sandel nevéhez fűződik. Sandel komunitáriusból „vedlett át” republikánusává, és a republikánus elmélet demokratikus komponensét hangsúlyozza, szembeállítva azt a „procedurális liberalizmus” vélt gyengeségeivel, mondván, utóbbi nem tesz elég nagy hangsúlyt az állampolgári erényre és az azt biztosító állampolgári patriotizmusra. A második vonulat ennél jóval későbbi, ám a Sandel-félenél messze nagyobb „karriert” futott be. Legfontosabb képviselője Philip Pettit, aki a demokratikus komponens hangsúlyozása helyett a republikánus elmélet sajátos szabadságeszményére alapozott átfogó politikaelméleti koncepciót. Ez az eszmény, szemben a liberalizmus konkrét beavatkozásokat korlátozó nézetével, a hatalmi önkény, az ún. „dominancia” viszonyait tekinti a fő problémának. Pettit úgy véli, a szabadság azt követeli, hogy a társadalomban dekoncentrált legyen a hatalom, és ne legyenek túlhatalommal rendelkező ágensek, akik önkényesen avatkozhatnak mások dolgába. Bár híres könyve, mely a *Republicanism* címet viseli, először 1997-ben jelent meg, a benne kidolgozott koncepció köré igazán csak az utóbbi tíz-tizenöt évben kerekedett diskurzus az angolszász politikaelméleti irodalomban. Ez ma már kifejezetten széleskörűnek tekinthető: a republikánizmus az egyik legfelkapottabb politikaelméleti irányzat napjainkban. Fontosabb képviselői Pettit mellett Richard Bellamy, Cécile Laborde, John Manyor, Quentin Skinner, Maurizio Viroli és mások.

Megspórolható-e a kulturális komponens?

A bevezetőben említett dilemmát – konkrétan: egalitárius célok *versus* „közösségszervezés” – a mai republikánusok természetesen többféleképpen próbálják megoldani. Az egyik, Viroli-féle, és egyébként az „alkotmányos patriotizmus” habermasi programjára hajazó ötlet az, hogy a „közösségszervezést”, a patrióta nevelést kizárólag az állampolgári kötelékhez kéne kapcsolni, lehetőleg leválasztva róla mindenféle etnikulturális komponens.³ Az ötlet hajaz Habermaséra, de nem egyezik meg vele. Viroli nem elvont ideálok szeretetére szoktatná a politikai közösség tagjait, hanem arra, hogy az „ő közös” szabadságukat a maga konkrét történeti vonatkozásaival szeressék. Ez az ötlet annyiban vonzó, hogy a valóban népszerű,

³ Viroli, Maurizio: *For love of country. An essay on patriotism and nationalism*. Oxford: Clarendon Press, 1995.; Viroli 2002.

valóban stabil kötelékre próbál építeni. A baj vele az, hogy irreális, hiszen nemigen számol a Kymlicka nyomán ismertetett problémával. Az állampolgári köteléknek szinte mindig van etnokulturális komponense, annál az egyszerű oknál fogva, hogy maga az állam nem a kultúrák találkozásának „semleges” terepe. Még az USA-ban is van *de facto* hivatalos nyelv, noha ezt törvény nem mondja ki. Az a bizonyos „mi”, akik a „közös szabadságunkat” szeretjük, a történeti adottságok miatt a legtöbb esetben nemzeti közösség, méghozzá akkor is, ha a jellege inkluzív.

Gondoljunk bele: ahhoz, hogy az állampolgárok politikailag aktívak legyenek, szükséges, hogy legyen legalább egy közös nyelv, amin szót tudnak érteni. Ha a köztársaság támogatni akarja a politikai részvételt, akkor a közös nyelv megtanulását is propagálnia kell – és ezzel máris a nacionalizmus malmára hajtja a vizet, hiszen Magyarországon magyarul, Szerbiában szerbül, Romániában meg románul fogja taníttatni a polgárait. Ez óriási akadály a patriotizmus és a nacionalizmus totális szétválasztása előtt. Virolí érdekes módon egy helyen bevallja, hogy az etnokulturális komponens egy az egyben nem spórolható meg, és hogy a republikánus hazafiságnak a jelen intézményi környezetben mégis elkerülhetetlenül van nemzeti színezete, de ebből aztán valamiért nem vonja le a kínos következtetést, ami az, hogy a patriotizmus és a nacionalizmus közti „éles” különbség, amiről beszél, valójában nem létezik. Ehelyett inkább csak hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk, legalábbis az esetek elsöprő többségében.⁴

A második megoldási javaslat az, hogy ha az etnokulturális alapú egyenlőtlenséget a nemzetállam mint intézményi rend generálja, akkor pontosan ezt az intézményi rendet kéne lecserélni, hogy a helyét valamiféle nemzetek fölötti föderáció, esetleg a „világköztársaság” vegye át.⁵ A republikánusok egalitárius megfontolásai felől nézve kétségkívül ez volna az ideális megoldás. Egyből megoldódna például az a probléma, ami a patriotizmus mindenféle, így az elvileg nem-nacionalista típusával is járó erkölcsi diszkriminálás miatt áll elő. Hazafinak lenni nem csak annyit tesz, mint szeretni és/vagy hűségessé lenni a politikai közösségünkhöz. Az is része a dolognak, hogy a „sajátjaink” igényeit különös elbánásban részesítjük az „idegenek” igényeivel szemben. Ez elég nyilvánvaló feszültségben áll a republikánusok egalitárius elvárásaival szemben,⁶ és ennél fogva az sem meglepő, hogy a patriotizmusról szóló politikafilozófiai viták is jórészt ekörül forognak.

⁴ Andronache, Laura: Contemporary republican theories: in search of solidarity. In: Honohan, Iseult – Jennings, Jeremy (szerk.): *Republicanism in Theory and Practice*. New York: Routledge, 2006.; Andronache, Laura: *Contemporary Republican Strategies for 'Civic Virtue' and the Notion of Political Obligation*. Budapest: PhD disszertáció, CEU, 2009.

⁵ Bohman, James: Nondomination and Transnational Democracy. In: Laborde, Cécile – Maynor, John (szerk.): *Republicanism and Political Theory*. Oxford: Blackwell, 2008.; Martí, José Luis: A Global Republic to Prevent Global Domination. *Diacritica* 2010/24: 31-72.

⁶ Laborde, Cécile: From Constitutional to Civic Patriotism. *British Journal of Political Science*, 2002/32 (4). 593.

A kozmopolitizmus *elméletben* átvágja a gordiuszi csomót. Ha nincsenek többé partikuláris politikai társulások, és nincsenek ezekhez rendelt, erkölcsi diszkriminációt parancsoló politikai közösségi kötelékek, akkor a diszkriminálás releváns fajtája kiküszöbölhető lesz. Csakhogy itt is van bökkenő. A republikánus spekuláció szerint a szabad és demokratikus politikai rendszer működtetése szempontjából óriási jelentősége van annak, hogy milyen erős a társadalomban a releváns közösségi kötelék, mekkora a bizalom és a kohézió foka, milyen erős az integráció és így tovább. Ez a spekuláció egyáltalán nem biztos, hogy megalapozott. Nem is minden politikafilozófia fogadja el.⁷ De ha igenis elfogadjuk, és belőle indulunk ki, akkor a kozmopolitizmus pártolása nem igazán lesz vállalható. Tetszik, nem tetszik, manapság az a fajta közösségi integráció, amit a republikánusok szeretnének látni, a létező nemzetközi szervezetek szintjén még nem adott, globális szinten pedig pláne nem. Egyszerűen nem létezik, illetve politikailag nem elegendően tekintik relevánsnak a világpolgári identitást ahhoz, hogy stabilitást tudjon nyújtani egy létrehozandó világköztársaságnak. Nem kizárt, hogy ez változni fog.⁸ De erre nem belátható időn belül fog sor kerülni. A republikánusok egalitárius elkötelezettsége a kozmopolitizmus támogatását diktálja, ez valóban egyértelmű. De a „közösségszervezés” hasonlóan fontos célja merőben eltérő irányba mutat. Ez pontosan az államok, a nemzetállamok védelmét írja elő – legalábbis egyelőre.

A multikulturalizmus politikai programja

A multikulturalizmus a kecske és a káposzta dilemmáját hivatott megoldani. A nemzeti, kulturális igényeket úgy próbálja meg méltányolni, és kiegyenlíteni a teret, hogy az állami keretet eközben megőrzi. De hogyan lehet ezt megcsinálni? Kymlicka szerint nem elég, ha az állam passzívan tolerálja a különbözőségeket, mert ezzel a nemzetállam szerkezeti adottságai miatt továbbra is a többségi nacionalizmus malmára hajtja a vizet. A kisebbségi kultúrák védelme érdekében aktív állami beavatkozásra is szükség van, mindenekelőtt pedig kollektív jogok bevezetésére. Ez a multikulturalizmus politikája. Az egyéni emberi jogokból egyszerűen nem vezethető le válasz egy csomó kérdésre, ami a kulturális igények tekintetében rendkívül fontos. Milyen a jó nyelvpolitika? Hol húzódnak az országon belüli adminisztratív határok? Miként oszoljon meg a hatalom a döntéshozatal különféle szintjei között?

⁷ Levy, Jacob T.: Against fraternity: democracy without solidarity. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 107–124.

⁸ Chung, Ryoa: The Cosmopolitan Scope of Republican Citizenship. In: Weinstock, Christian – Nadeau, Daniel (szerk.): *Republicanism: History, Theory and Practice*. London: Frank Cass, 2004.

A kollektív jogok nem biztos, hogy minden kisebbség esetében ugyanazok lesznek. Kymlicka szerint például érdemes szétválasztani az őshonos, nemzeti kisebbségek és a bevándorló közösségek eseteit.⁹ Ezeknek a különféle kisebbségeknek nem ugyanazok az igényei, és ha mégis ugyanazok lennének, akkor sem igazán eshetnének azonos elbírálás alá. A nemzeti kisebbségek területileg koncentráltan élnek, évszázados (néha évezredes) kötődésük van egyes régiókhoz, ezek a régiók gyakran a határ mentén vannak, és előfordul, hogy a határ túloldalán ott van az adott kisebbség, akár területi igényeket támasztó „anyaországa” is. Ha valahol ilyen nemzeti kisebbség létezik, annak majdnem mindig erőszakos történeti eredete van: például egy nemzetállam meghódította egy másik területét, egy régió háborúval vívta ki a függetlenségét, vagy ennek ellenkezője, a központi államhatalom következetesen elnyomta, elnyomja a kisebbség nemzetállami törekvéseit. A lényeg mindenestre az, hogy a helyben élő nemzeti közösségek alapesetben nem önszántukból kerülnek kisebbségbe, és általában komoly mozgalmak vannak, hogy megőrizhessék a helyi intézményi sajátosságaikat, az „életmódjukat”, és ellenálljanak az asszimilációs nyomásnak. A kollektív jogok, amiket követelni szoktak, és amik a Kymlicka-féle multikulturalizmus szerint járnak nekik, azok a széleskörű nyelvi jogok, az önálló iskolarendszer, a kisebbségi nyelvű tömegmédia, de minden más előtt: a politikai önkormányzat.

Ellentétben a nemzeti kisebbségekkel, a bevándorlók jellemzően – de nem mind – önként szakadtak el az eredeti nemzeti közösségeiktől, és ha van is kötődésük hozzá, az elszigeteltség miatt ez relatív gyöngye. Mivel önként szakadtak el, hallgatólagosan azt is elfogadták, vagy el kell fogadniuk, hogy a régi életmódjukat egy az egyben nem reprodukálhatják az új otthonaikban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy muszáj lenne asszimilálódniuk is a befogadó társadalomba. Elég lehet, ha csak integrálódnak. Kymlicka szerint az lehet itt az észszerű elvárás, hogy a bevándorlók a „maguk módján” idomulhassanak a befogadó társadalomhoz, így például fölmentést kapjanak némely jogi szabályok alól (a klasszikus eset az, hogy a turbánt hordó szikh férfiaknak ne kelljen sisakot fölvenniük motoron, biciklin), új vallási ünnepek váljanak munkaszüneti nappá, a kötelező iskolai tananyag kulturális értelemben „színesedjen”, működjenek felekezeti, esetleg kisebbségi nyelvű iskolák, szervezetek és a többi.

A multikulturalizmus melletti morális érvek¹⁰

Kymlicka ezeket a politikákat két liberális eszményre, az *egyenlőségre* és az *egyéni autonómiára* hivatkozva védi. Egyenlőség alatt szerencseelvű egalitarizmust ért

⁹ Kymlicka 1995. 11–33

¹⁰ Normatív politikaelméleti szöveg lévén, alább a multikulturalizmus mellett gyakorlata felhozott morális érveket ismertetem. Emellett azonban érdemes megjegyezni, hogy

(luck egalitarianism). Eszerint minden hátrány, ami „balszerencse” eredménye, és nem mi magunk vagyunk érte felelősek, az igazságtalan, és így tenni is kell ellene. Mivel arról a legtöbben nem tudnak szabadon dönteni (leszámítva az elsőgenerációs bevándorlókat), hogy a többségi vagy kisebbségi kultúrához fognak-e tartozni, evidens, hogy a kisebbségi sorssal járó hátrányokért sem kéne őket felelőssé tenni. Ez Kymlicka egyenlőségérve. A másik érve az, hogy kulturális tagság, különösen nyelv és történeti hagyományok nélkül nem lehet autonóm életet élni. A kultúra elengedhetetlen kontextust ad a gondolkodásunknak, értelmessé teszi a minket körülvevő világot, és fogódzókat ad az egyéni döntéseinkhez. Ezt a szerepet elvileg akármelyik kultúra elláthatja, de a valóságban a legtöbb ember ragaszkodik a *saját* kultúrájához, amelynek elvesztését veszteségként, traumaként éli meg. Ha ezt tiszteletben tartjuk, akkor az egyenlőség garantálása mellett van egy második okunk is támogatni a kisebbségi kultúrák életben tartását.¹¹

Az egyenlőségre és az autonómiára hivatkozó érvelés persze nem az egyedüli lehetséges érvelés a multikulturalizmus politikája mellett. Rengeteg alternatíva van, ezeket most csak felsorolom. Van olyan megközelítés, ami a multikulturalizmust az egyének és közösségek „elismerési” igényeire hivatkozva védi.¹² Egy harmadik szerint a multikulturalizmus a politikai rendszer valós demokratizálásának előfeltétele.¹³ Egy negyedik a nyugati gyarmattartók régi bűneit tenné jóvá a multikulturalizmussal, történeti igazságot szolgáltatva.¹⁴ Egy ötödik, pluralista megközelítés szerint a modern társadalom sokféle kulturális értékei közül amúgy sem tudjuk biztosan megmondani, melyik érdemesebb a másikinál, és ha ez így van, akkor nincsen jogunk diszkriminálni sem közöttük.¹⁵

Természetesen nem mindegy, mire hagyatkozva védjük a multikulturalizmust, mert az ilyen-olyan érvelésekből nem ugyanolyan modellek jönnek ki végül. A nagy

a multikulturalizmus mellett pragmatikus – mindenekelőtt biztonságpolitikai – megfontolások is szólhatnak.

¹¹ Kymlicka 1995. 80–85.

¹² Taylor, Charles M.: The politics of recognition. In: Gutmann (szerk.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: PUP, 1994. 25–73.

¹³ Benhabib, Seyla: *The Claims of Culture*. Princeton: PUP, 2002. 106; Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: PUP, 1990. 163, 184-7; Young, Iris Marion: *Inclusion and Democracy*. Oxford: OUP, 2000. 141.

¹⁴ Ivison, Duncan: Historical Injustice. In: Dryzek, J. – Honig, B. – Phillips, A. (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: OUP, 2006. 507–25.; Moore, Margaret: Internal Minorities and Indigenous Self-Determination. In: Eisenberg, A. – Spinner-Halev, J. (szerk.): *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity*. Cambridge: CUP, 2005. 271–293.; Simpson, Audra: Paths toward a Mohawk Nation: Narratives of Citizenship and Nationhood in Kahnawake. In: Ivison D. – Patton, P. – Sanders, W. (szerk.): *Political Theory and the Rights of Indigenous Peoples*. Cambridge: CUP, 2000. 113–136.

¹⁵ Crowder, George: *Theories of Multiculturalism: An Introduction*. Cambridge: Polity, 2013. 146–66.; Parekh, Bhikhu: *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. London: Palgrave, 2006.

kérdés mindig az, hogy meddig mehet el a különbözőségek támogatása. Kymlicka világos határt szab. Szerinte addig és nem tovább lehet támogatni a kisebbségek kulturális praxisait és kollektív jogait, amíg azok nem veszélyeztetik a kisebbségi közösségek tagjainak *egyéni* jogait és autonómiáját. A nemzeti, etnikai és egyéb csoportok közti egyenlőtlenségek csökkentése nem járhat együtt a csoporton belüli elnyomással. Úgy is lehetne mondani, hogy a liberális multikulturalizmus politikája egyben a kultúrák liberalizálásának is a programja.¹⁶

Kymlickának ez a nézete többféle irányból is támadható. Libertárius szemszögéből, az egyéni felelősséget hangsúlyozva azt lehet mondani, hogy ha a kisebbségi közösségek tagjai nem látnak kivétnevalót a közösségeik egyéni autonómiát korlátozó praxisaiban, akkor az államnak ezt rájuk kéne hagynia, mert semmi joga beavatkozni ezeknek az embereknek a döntéseibe. Nincs sok értelme annak, ha valakit az akarata ellenére próbálunk meg emancipálni.¹⁷ Ha egy muszlim nő nem szeretné levenni a nikábot vagy a burkát, az az ő dolga. Akiket igenis zavarnak a „régimódi” kulturális gyakorlatok, azoknak úgyis lesz annyi eszük, hogy kilépjenek a közösségeikből. Az állam dolga pusztán annyi, hogy ezt a kilépést lehetővé tegye. Ez a „kulturális laissez-faire” politikája.¹⁸

Egy másik kritikus vélekedés már az, hogy az egyéni autonómia hangsúlyozása nyugati imperializmus, és mint ilyen, nem is lehet helyes. A valóságban az a helyzet, hogy nem minden kultúra liberális, sőt, az európai (eredetű) kultúrákat leszámítva a legtöbb egyáltalán nem az. Milyen alapon megyünk ezzel szembe? Miféle multikulturalizmus az, ami az „igazi”, mélyreható kulturális különbözőségeket nem ismeri el, és ehelyett észrevétlenül a nyugati mintákhoz akar mindenkit igazítani? Az egyéni autonómia értékének erőltetése igenis homogenizál. Ugyan mi maradna egy ámis, egy ortodox zsidó vagy egy vahábita közösségből, ha kivonánk belőle az illiberális elemeket? Valami persze maradna, de akkor is megszűnne a sokak szerint védelemre szoruló hagyományos életmód. Az a „j” multikulturalizmus, ami nem vezet ide. Ezt a kulturális relativizmusba hajló álláspontot nagyon sokan osztják, főleg komunitáriusok és posztkoloniális kritikai baloldaliak, de helyel-közzel még némely (liberális alapokból kiinduló) pluralisták is.¹⁹

¹⁶ Kymlicka, 1995. 95.

¹⁷ Demeter M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Kolozsvár: Pro Philosophia – Egyetemi Műhely Kiadó, 2018. 266–7.

¹⁸ Kukathas, Chandran: Are there any cultural rights? *Political Theory*, 1992/20 (1). 107–22.

¹⁹ Parekh, Bhikhu: The cultural particularity of liberal democracy. *Political Studies*, 1992/40. 160–75.; Tully, James: *Strange Multiplicity. Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: CUP, 1995.; I. Crowder, 2013. 102–23, 146–66.

Van-e republikánus alternatíva?

Van-e a mai republikánizmusnak bármilyen egyedi, tehát az eddig felsoroltaktól markánsan eltérő érve a multikulturalizmus mellett? Többek szerint igen.²⁰ A kiindulópont a republikánusok fő ideálja, a dominanciától óvó szabadságeszmény. Eszerint nem a tényleges beavatkozások az érdekesek, hanem az, hogy vannak-e a társadalomban ágensek, akiknek *lehetőségük* lenne rá, hogy önkényesen avatkozzanak az életünkbe. Arra van szükség, hogy mindenki önállóan irányítsa a saját életét. Ennek viszont az lenne a konkrét előfeltétele, hogy kiegyenlítettek legyenek a hatalmi viszonyok, és senki se bírjon túlhatalommal, *domináns* befolyással mások életére. Ez a republikánus szabadság kritériuma (már ha egalitárius elvként kezeljük, és *minden* ember szabadságigényét jogosnak ismerjük el).²¹ Másfelől az is fontos, hogy a republikánusok elég megengedően viszonyulnak a konkrét beavatkozásokhoz. Ellentétben a liberálisokkal, ők nem gondolják, hogy a beavatkozások mindig ellentétesek lennének a szabadsággal. Csakis akkor tartják őket ilyennek, ha önkényesek is. Az életünk „önálló irányítása” ugyanis azt jelenti, hogy ha úgy akarjuk, jóvá is hagyhatunk beavatkozásokat. Amíg nálunk van a „gyeplő”, nincs miért aggódni.

Mi tagadás, tényleg van valami ebben az eszményben, ami alkalmassá teszi rá, hogy a multikulturális politika támasztéka legyen. A domináns hatalom nemcsak egyén-, de csoportközi is lehet, és az embert nemcsak egyénként, hanem valamilyen csoport tagjaként is sújthatja. Ez evidens. A kollektív jogok efelől is értelmezhetők. Vagyis ezek a jogok nemcsak arra lehetnek jók, hogy garantálják a szerencseelví egyenlőséget, az autonómiát, az elismerést, a demokráciát vagy a történelmi igazságtételt, hanem arra is, hogy tompítsák a nemzetállamot szerkezetileg jellemző *hatalmi* aszimmetriákat.

Bachvarova szerint ennek a megközelítésnek két előnye van. Először is a megközelítés egyértelműen láttatja, hogy mikor elnyomó egy kulturális praxis és mikor nem az. A Kymlicka-féle autonómiakritérium szép és jó, de megvan az a hiányossága, hogy néha nehezen alkalmazható. Bachvarova a többnejűség példáját hozza föl. A mormonoknál ez a szokás a férfiak és a nők körében egyaránt elfogadott, tehát ennyiben nem is látszik sérteni senkinek az autonóm döntését. Csakhogy az elfogadottság mögött ott lehet egy erőteljes nyomás is a közösség uralkodó részéről. Ennek az egésznek a problematizálásához viszont a közösségen belüli hatalmi

²⁰ Bachvarova, Mira: Multicultural accommodation and the ideal of non-domination. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2013/17 (6). 652–673. Laborde 2008.; Lovett, Frank: Cultural accommodation and domination. *Political theory* 2010a/38. 243–267. Lovett, Frank: *A general theory of domination and justice*. New York: OUP, 2010b.; Pettit, 1997. 275.

²¹ Pettit, Philip: *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: University Press, 2012.

viszonyokat kell előbb megvizsgálni. Akkor mondhatjuk elnyomónak a többnejűséget, ha kiderül, hogy a mormonoknál a férfiak és a nők hatalmi státusa nem azonos. Önmagában az autonómiakritérium felől ez még nem látszik.²² Ami pedig a dominanciától óvó megközelítés második előnyét illeti, Bacharova szerint ez az, hogy érzékenyebb a szerkezeti egyenlőtlenések károosságára. Míg a liberális multikulturalisták főleg azzal vannak elfoglalva, hogy a kisebbségi kultúrákat „vizsgáztassák”, addig a dominanciától óvó normatív keret egyszerre szolgálhat a többségi kultúra mércéjeként is.²³

A republikánus alternatíva: liberális

Az első kérdés az, hogy mennyire eredeti a fenti koncepció. Bachvarovának annyiban biztosan igaza van, hogy jó, ha a kulturális praxisok megítélésekor figyelembe vesszük a hatalmi tényezőt, és van normatív eszközünk, amivel nemcsak a kisebbség, de a többség kultúrája is megítélhető. De Bachvarovával szemben úgy látom, hogy ezek a dolgok nagyon is benne vannak (vagy benne lehetnek) a Kymlicka-féle, egyenlőséget és egyéni autonómiát hangsúlyozó megközelítésben is, és nem kell hozzájuk sem republikanizmus, sem a dominanciától óvó szabadságeszmény.

Ami az első érvet illeti, Bachvarova úgy tesz, mintha az egyéni autonómia lényegében ugyanazt jelentené, mint a „negatív” szabadság, tehát pusztán azt, hogy az ember a saját preferenciái alapján cselekedhet. Így elég könnyen látszik a republikánus megközelítés előnye: ha készpénzként kezeljük az egyéni preferenciákat, és nem vesszük tekintetbe, hogy milyen közegben formálódtak, akkor tényleg nehéz lesz megmondanunk, hogy melyik kulturális szokás elnyomó és melyik nem az. Csakhogy Bachvarova érve hamis látszatra épít: az egyéni autonómia alatt korántsem csak ezt lehet érteni. Közhelyszámba megy a filozófiai diskurzusban, hogy az autonómia valójában nem a konkrét preferenciákra, hanem arra a képességre vonatkozik, hogy egy ágens a saját, önálló *indokai* alapján gondolkodik, és nem áldozata manipulációnak. Így pedig az is egyértelmű, hogy nem minden egyéni vélekedés tekinthető autonómnak. Hanem csakis azok minősülnek autonómnak, amiket olyan közegben formáltunk, ahol minden releváns információ rendelkezésre állt (tehát mérlegeltük, vagy mérlegelhettük volna az alternatívákat), és ahol senki sem korlátozta erővel, félelemkeltéssel vagy máshogy a reflexiót (tehát lehetőségünk is volt mérlegelni az alternatívákat). Ezek minimális előfeltételek.²⁴

²² Bachvarova, 2013. 669.

²³ Bachvarova, 2013. 669–70.

²⁴ Christman, John: *Constructing the Inner Citadel: Recent Work on the Concept of Autonomy. Ethics*, 1988/1. 109–124.; Christman, John: *Liberalism and Individual Positive Freedom. Ethics*, 1991/2. 344–7.; Sunstein, Cass R.: *The Partial Constitution*. Harvard: HUP, 1993. 164–76.

És elég föltűnően ugyanarra utalnak, mint amire Bachvarova megközelítése is: hogy méltányos körülmények kellenek a véleményformáláshoz. Ennek érvényesítéséhez Bachvarova szerint az autonómiakritériumot ki kell bővíteni a republikánus szabadságkritériummal. Valójában erre semmi szükség. Amit Bachvarova hiányosságként kér számon, az jellemzően eleve benne van már az autonómiakonceptiókban. Ha például a mormon közösségeket a férfiak uralják, és a nőknek egyszerűen nincs lehetőségük méltányos keretek közt reflektálni a szokásaikra, az nem csak a republikánus szabadságkritériumot, hanem az autonómiakritériumot is rög-tön sérti. Elvégre ha ezek a nők elnyomottak, akkor máris kételkedni lehet benne, hogy a többnejlőséget elfogadó vélekedéseik autonómok-e. És ha a kétely fölmerül, akkor a Kymlicka-féle mércét máris megütöttük. Magyarul mondván, a mormon kultúra elnyomó jellegét innen, az autonómiakritérium felől nézve is észre lehet venni, ehhez nem kell különálló szabadságkritériumot használni.

Bachvarova másik érve szintén zsákutca. Ő maga is bevallja, hogy az egyéni autonómia védelme a liberális elméletben általános elv, tehát nemcsak a kisebbségi, de a többségi kultúra megítélését is meghatározza. De a liberális multikulturalizmusnak Bachvarova szerint ezzel együtt is megvan az a baja, hogy nem firtatja külön, hogy a többségi kultúra mennyire védi az egyéni autonómiát ténylegesen, és ezért nem is alkot neki explicit szabályozást úgy, mint ahogy a kisebbségi kultúrának. Mit jelent ez pontosan? Vajon azt jelenti, hogy a liberális elmélet kettős mércét alkalmaz? Bachvarova ezt expliciten tagadja, habár amit mond, az nem sokban marad el ettől.²⁵ A liberális multikulturalizmus szerinte külön kezeli a többségi és a kisebbségi kultúrák megítélését, amennyiben a kisebbségi igényeket attól függetlenül is aláveti az autonómiakritériumnak, hogy maga a kritérium amúgy, osztársadalmi szinten milyen mértékig érvényesül.

Hogy ez tényleg így van-e, az azért kétséges. Ha Kymlicka adottnak is veszi, hogy a többségi kultúra az európai (eredetű) társadalmakban relatíve liberális, és ezért nem is szab rá különálló kritériumokat, akkor azt nem azért teszi, mert ne gondolná fontosnak az egyenlő elbánást, hanem azért, mert empirikus realitásokból szeretne kiindulni. De még ha Bachvarova vádja esetleg megalapozott is lenne – és ismét, ebben nem volnék biztos –, abból se az következne, hogy a liberális elmélet rossz, hanem csak az, hogy Kymlicka és mások nem elég következetesen érvényesítik a követelményeit. És ez messze nem az, mint amit Bachvarova demonstrálni szeretne. Ha rossz is a liberális multikulturalizmus (expliciten leírt) programja, ennek Bachvarova kifogásai felől nézve sem lehet az az oka, hogy a mögötte rejlő elvek, az autonómia- és az egyenlőségkritériumok elégtelenek, hanem legfőljebb az, hogy maga a program nem eléggé kidolgozott. Amit viszont Bachvarovának nem sikerült bebizonyítania, az az, hogy újra kéne rakni a multikulturális politika

²⁵ Bachvarova, 2013. 669.

alapjait, vagyis hogy az egyenlőség- és az autonómiaérvek helyett inkább a dominanciától mentességként értett szabadságra kéne hagyatkozni.

A republikánus dilemma

Összességében tehát mindaz, amit Bachvarova a dominanciától óvó megközelítés előnyének, kritikai élének tekint, az valójában semmilyen módon nem tekinthető nívóvumnak. De másfelől az is kérdés, hogy a domináló hatalom kritikája egyből republikánussá teszi-e az embert. Meg kell jegyezni, hogy ebben a tekintetben Bachvarova is óvatos.²⁶ Habár a domináló hatalom kritikájáról a jelek szerint azt hiszi, hogy „importtermék” a kortárs liberalizmusban, Pettittel ellentétben azt már nem gondolja, hogy ez a fajta kritika egyből republikánussá is tenné az embert.²⁷ Mintha elfogadná tehát, hogy a multikulturális politikát igazoló érvelés a liberális elméleten belül maradvá is variálható, úgy is, hogy a domináló hatalom károosságára érzékeny legyen. Ha az autonómiaérv érzékenysége a hatalmi kérdésre nem elég, és például Kymlicka egyenlőségérvét is szeretnénk kicsit csiszolni, akkor ezt meg lehetne csinálni a szerencseelv lecserelésével. Elvégre korántsem ez az egyedüli liberális egyenlőségkoncepció. Ott van mellette például a *relacionális*, ami a republikánus felfogáshoz hasonlóan szintén a viszonyok megfelelő szabályozására teszi a hangsúlyt.

De ennél fontosabb, hogy Bachvarova is direkt leválasztja a dominanciától óvó szabadságeszményt a republikanizmusról, mondván, ezt az eszményt minden multikulturális programnak használnia kéne, a liberálisokénak, a komunitáriusokénak és a demokratáknak is. És a kitétel nagyon is helyes. A republikanizmus ugyanis nem csak ennyi. Nem csak egy szabadságeszmény. Az egy dolog, hogy a kortárs rekonstrukciók (például Pettit részéről) erre teszik a hangsúlyt, sőt esetenként ezt tekintik az egyedüli morális iránytűnek,²⁸ de ettől még a republikánus gondolkodás nem egyszerűsíthető le pusztán a szabadságeszményre. Van egy sor másik eleme is a közjóról, az állampolgárságról, a politikai részvételtől és a politikai közösségről, és ezeket egyáltalán nem kell elfogadni ahhoz, hogy a dominanciától óvó szabadságra alapozzuk a multikulturális politikát.

Ismét jegyezzük meg, hogy az óvatosság indokolt. Mert még ha a republikánus szabadságeszmény alkalmas is lehet a multikulturális politikák igazolására, a kép rögtön bonyolódik, ha ezt az eszményt elhelyezzük a republikánus elmélet tágabb kontextusában. Említettem már a tanulmány elején, hogy a bevett republikánus spekuláció szerint a közösségi integráció, vagy konkrétan az állampolgári

²⁶ Bachvarova. 2013. 671.

²⁷ L. Pettit, Philip: *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*. New York: W. W. Norton, 2014. 23–4.

²⁸ Pettit, 2014.

patriotizmus elengedhetetlen feltétele a működő demokráciának. A spekuláció szerint ugyanis akkor lesznek az emberek motiváltak, hogy „beletegyék a magukét a közösbe”, akkor lesznek aktívak, ha azonosulnak a politikai közösségükkel és szolidárisak a polgártársaikkal szemben. És ebben az az érdekes, hogy a spekuláció maga is kötődik – méghozzá instrumentálisan – a domináló hatalom mérséklésének kívánalmához. Eleve a demokráciát is az igazolja, hogy a szabadság más ismert politikai rendszerekben nem tud hasonló mértékig kiteljesedni.²⁹ Így kerülőúton oda jutunk, hogy a patriotizmus végső soron pont a szabadság érvényesítése érdekében hasznos. Még csak az sem teljesen igaz tehát, hogy a republikánus szabadság egyértelműen megszabná, hogy a multikulturális politika „jó” dolog-e, vagy sem. Az egységkövetelmény végső soron ugyanannak az elvont (szabadság)eszmének a következménye, mint aminek a multikulturalizmus pártolása.

Ez pedig azért vezet dilemmához, mert a multikulturális politikák nem feltétlenül tesznek jót a patrióta érzületek megerősödésének. Elvégre a multikulturalizmusnak, mint minden „identitáspolitikának”, megvan az a hajlama, hogy párhuzamos társadalmakat csináljon.³⁰ Ez azért van, mert az embereket nem pusztán az állam polgáraiként (tehát az egyformaságuk szerint) kezeli, hanem ilyen-olyan etnikumú, vallású, kultúrájú alcsoportok tagjaiként (tehát a különbözőségeik szerint). Ez a hozzáállás óhatatlanul kitermel, de legalábbis intézményesít némi megosztottságot, és mint ilyen, potenciálisan ellentétben van a republikánusok igyekezetével, hogy a társadalmat egységes politikai közösséggé szervezzék. Ha az eltérő kultúrájú polgárok külön iskolákba járnak, másik médiumokat fogyasztanak, más intézményeket tekintenek a politizálás fő terepeinek, akár elkülönülve is élnek, az gyöngítheti a társadalom integráltságát, a kommunikációt és végső soron az összetartozás tudatát is. Előfordulhat az is, hogy a megosztottság intézményesítése csökkenti az általános szempontok figyelembevételét a politikában, és növelheti a „szektariánus” szempontok jelentőségét. A többségi és kisebbségi csoportok közt mindig vannak régi-új sérelmek. Minél fontosabb a csoportidentitás a politikában, ezek a sérelmek annál több nyilvánosságot kapnak, és annál inkább „mérgezzhetik” a jelenkori viszonyokat is. Azt se felejtjük el, hogy a kisebbségi csoportok – és itt nem muszáj csak a nemzeti és bevándorló közösségekre gondolnunk – nem ritkán hagyományosan is hátrányokat szenvedtek, és ennél fogva eleve lehet bennük bizalmatlanság, akár ellenszenv is a többségi társadalommal szemben. Ha a politikában intézményesül a „szektariánus” megosztottság, és ha mint Pettit, a részvételi kedv növekedését is javarészt ettől várjuk, akkor számolni kell az eshetőséggel, hogy a csoportközi bizalom tovább erodálódik.³¹ Ezek nem kis kockázatok. Úgyhogy

²⁹ Pettit, 2012.

³⁰ Barry, Brian: *Culture and Equality*. Cambridge: Polity, 2001. 128.; Demeter, 2018. 288–91.

³¹ Latour, Sophie Guérard de: Reworking the neo-republican sense of belonging. *Diacritica*, 2010/24 (2). 108.

összességében véve nem evidens, hogy a republikánusoknak tényleg multikulturálisnak kellene-e lenniük vagy sem.

Nincs elég erős empirikus érv a feszültség kezelésére

Kymlicka szerint a dilemma feloldható, méghozzá a tapasztalati tudás segítségével. A multikulturális politika nemhogy nem gyöngíti, de egyenesen erősítheti is a politikai közösséget, azaz a különféle kulturális alcsoportok közti köteléket. A kisebbségek igényei nem fognak csak úgy maguktól eltűnni. Ha tehát azt szeretnénk, hogy a kisebbségekhez tartozó polgárok politikai értelemben „otthon” érezzék magukat az országban, ahol élnek, és hűségese is legyenek hozzá, akkor mi a célszerűbb: vajon az, ha mereven elutasítjuk az igényeiket, vagy az, ha tekintettel vagyunk rájuk? Valószínűleg az utóbbi.³² De hogy ez *tényleg* így van-e, az valamegyest bizonytalan. Legalább háromféleképpen közelíthetjük meg a kérdést. Először is, meg tudjuk vizsgálni, hogy a multikulturális politika hogyan hat az etnikai konfliktusokra. A spekuláció szerint ez a politika jó lehet az efféle konfliktusok kezelésére: ezek pontosan akkor mérgesednek el (és akkor üti föl a fejét a szeparatizmus és a terror), amikor a többség ignorálja a kisebbség igényeit.³³ Ebben lehet igazság, habár a történelmi tudásunk kissé ellentmondásos. A baszk és az északír konfliktusokat az ETA és az IRA katonai vereségei mellett tényleg mérsékelhették a spanyol és a brit kormányok decentralizációs engedményei. A legújabbkori katalán szeparatizmus viszont időben megelőzte a spanyol kormány kisebbségi autonómiát csonkító politikáját.

Másodszor, az etnikai konfliktusok helyett az osztársadalmi integráltság mutatóiból is ki lehetne indulni. Elméletben ez lenne a legjobb megközelítés, hiszen megmutathatná, hogy mennyire működik közösségként a társadalom. A baj az, hogy nehéz így operacionalizálni a kérdést. Maga az osztársadalmi integráltság persze mérhető: beszélnek-e egymás nyelvét az eltérő kultúrájú emberek, vannak-e köztük kapcsolatok, milyen gyakoriak a vegyes házasságok, mennyi a közös kulturális referencia, mennyire azonosulnak egymással és így tovább. De ha relatíve „rosszak” is ezek a mutatók, annak a multikulturális politika legfőljebb csak egy magyarázó oka lehet a sok közül. Direkt oksági kapcsolatot nemigen lehet kimutatni. Rengeteg a hatóerő, és ezek mindenféle módokon variálódnak. Mekkora a száma és az összlakossághoz mérten mekkora az aránya a kisebbségnek? Milyen régi a legutóbbi etnikai konfliktus és mennyire eleven az emléke? Gazdaságilag mennyire fejlett az ország? Milyen típusú szociálpolitika van? Milyen a lakáshelyzet? Mennyire befogadó a többség? Van-e kisebbségellenes uszítás? Bevándorlók esetében: honnan

³² Kymlicka, 1995.

³³ Kymlicka, 1995.; Salat Levente: *Etnopolitika: a konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely: Mentor, 2001.

jönnek a bevándorlók? Egyes közösségek könnyebben integrálódnak, mint mások. Mennyire képzettek a bevándorlók? Az sem mindegy, hogy milyen ütemben érkeznek a jövevények. Nehéz mérni, hogy ezekhez a társadalmi tényezőkhöz képest egy politikai intézmény vagy intézkedéscsomag (tehát a multikulturalizmus) mekkora súllyal bírhat. Vannak azért biztató kutatások. Bloemraad néhány esettanulmány eredményéből kiindulva úgy véli, hogy egyelőre nincs számottevő bizonyítéka annak, hogy a multikulturalizmus akár a társadalmi integrációra, akár a politikai részvételi hajlandóságra, akár az intézményekkel szembeni bizalomra kifejezetten negatív hatással lenne.³⁴ Ez biztató, de a vitát nem dönti el. Nem csak azért nem, mert nem áll még rendelkezésre *elegendő* empirikus tudás a kérdésről, hanem azért sem, mert a multikulturalizmus viszonylag új politika. A kritikussai a hosszú távú hatásaitól félnek, és ezek értelemszerűen még nem látszanak.

Úgyhogy harmadszor, esetleg azzal is lehet kísérletezni, hogy az integráltság foka helyett inkább az integráltság vélt hatásait vegyük alapul. Kymlicka is ezzel próbálkozik.³⁵ Szerinte a társadalom közösségi integráltságának egyik legfőbb fokmérője az, hogy a társadalom tagjai mennyire szolidárisak egymással. Intézményi „nyelvre” lefordítva az a kérdés: mennyire erős a szolidáris funkciót ellátni hivatott jóléti rendszer? Európában az utóbbi évtizedekben mindenütt meggyöngült a jóléti állam, ott is, ahol van multikulturális politika, és ott is, ahol nincs. Ezen a szinten tehát nem látszik jelentős különbség, és ez szintén arra utalhat, hogy a multikulturalizmus mégsem csinál párhuzamos társadalmakat, és nem veri szét az állampolgári köteleket.³⁶ Az igaz, hogy nyugaton elterjedt a jóléti sovinizmus etnicizált fajtája, ami kimondottan a bevándorlóktól vonna meg juttatásokat. De Kymlicka szerint ez nem annyira a multikulturális politikára, mintsem a társadalm szerkezet átalakulására, a tömeges bevándorlásra vezethető vissza.³⁷ Nyugat-Európában megjelent egy új embertömeg, amivel az őshonos népesség kulturálisan csak kevéssé képes azonosulni, és aminek a jelenlététől félti a helyi szokások fennmaradását. Egyes kutatások szerint ez rendkívül erős ösztönző, a gazdaságínál is erősebb: a többség még azon az áron is szívesen venné, ha kevesebben vándorolnának be, ha ez a jelenleginél nagyobb terheket róna az államháztartásra.³⁸

³⁴ Bloemraad, Irene: Solidarity and conflict: understanding the causes and consequences of access to citizenship, civic integration policies, and multiculturalism. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 327–363.

³⁵ Kymlicka, Will: Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism. *Comparative Migration Studies*, 2015/3 (17). 1–19.

³⁶ Banting, Keith – Kymlicka, Will: Introduction: the political sources of solidarity in diverse societies. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 1–58.

³⁷ Kymlicka, 2015.

³⁸ Sides, John – Citrin, Jack: European opinion about immigration: The role of identities, interests and information. *British Journal of Political Science*, 2007/37(3). 477–504.; Sniderman,

De ez a mi szempontunkból mellékes. Kymlicka kritériuma ugyanis azért problematikus, mert eleve kizár mindenkit, aki nem „baloldali”. A „jobboldali”, piacpárti liberálisok és konzervatívok nem hívei a jóléti államnak, de nem feltétlenül azért nem azok, mert nem szolidárisak a polgártársaikkal, hanem azért, mert úgy gondolják, hogy az állami beavatkozás többet árt, mint használ. A szegénységből kivezető út szerintük nem a szociális segély, hanem az adócsökkentés és a piaci dereguláció. Vagyis az ideológiai spektrumnak mindkét oldalán van valamennyi egyetértés alapvető (morális) célok tekintetében, a vita inkább arról szól, hogy milyen eszközökkel érhetőek el ezek a célok. Kymlicka kritériumrendszere felől ez az egész vita egyszerűen nem látszik, értelmetlen.

Miként kezelhető a dilemma? Elméleti érvek

Kymlicka korábbi érve azért nem perdöntő, mert empirikus tudásra van utalva, és az igazságtartalma ellenőrizhető kéne, hogy legyen ahhoz, hogy perdöntő legyen. A három megközelítés viszont, amivel a multikulturalizmus integrációs hatása elvileg vizsgálható lenne, egytől-egyig elégtelen. Marad tehát a vegytisztán elméleti spekuláció, vagyis az olyan típusú normatív érvek sorolása, amelyek függetlenek a tapasztalati tudásunktól. Mindenekelőtt el kell mondani, hogy maguk a liberális és republikánus patrióták nem szokták azt gondolni, hogy a multikulturalizmussal való ellentét hatalmas lenne. Némelyikük expliciten támogatja a nemzeti kisebbségek kollektív jogait,³⁹ mások pedig nemcsak ezeket, hanem a bevándorlók polietnikus jogait is.⁴⁰ A kérdés az, hogy pontosan hogyan jelölhető ki a multikulturalizmus és a republikanizmus összébékítésének paraméterei?

Először is, mivel a dominancia, az önkényuralom kiküszöbölése (értsd: a fel-szabadítás) elsődleges cél a republikánusok számára, a kulturális különbözőségek elismerése ugyanúgy csak megszorítással vállalható, mint Kymlicka és a liberális multikulturalisták számára.⁴¹ A megszorítás: a kisebbségek kollektív jogai nem eredményezhetik a kisebbségi közösség tagjainak mint egyéneknek a dominálását. Ez megköveteli, hogy az állam, legfőképpen az oktatási intézmények segítségével, igyekezzen terjeszteni a szabadságpárti gondolkodást minden kulturális csoportban. Ha úgy tetszik, a republikánus multikulturalizmus a kultúrák „republikánizálásának” programja.

A második, szorosan kapcsolódó dolog az, hogy a republikanizmus eredendően perfekcionista. Ez az elmélet erőteljesen hagyatkozik arra a gondolatra, hogy

Paul – Hagendoorn, Louk: *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and Its Discontents in the Netherlands*. Princeton: PUP, 2007.

³⁹ Miller, David: *On Nationality*. Oxford: OUP, 1995. 141–54.

⁴⁰ Tamir, Yael: *Liberal nationalism*. Princeton: PUP, 1993. ; vö. Crowder, 2013. 89.

⁴¹ Laborde, 2008. 168–9

a szabad kormányzat működtetése nagyfokú erényességet követel az állampolgároktól. Mint ilyen, bár lehet toleráns az eltérő életmódokkal szemben, egyformán értékesnek akkor sem tekintheti őket. A republikánusok egész egyszerűen nem lehetnek semlegesek efféle kérdésekben. Az elméletük perfekcionista.⁴² Az előző mellett ez a másik oka annak, hogy a republikánusok politikai programja a – kisebbségi és többségi – kultúra republikanizálásról szól, amennyiben a szabadságpárti értékeket és gondolkodást a társadalom minden szegmensében propagálja így vagy úgy.

Harmadszor, az is igaz, hogy a liberális vagy republikánus patriotizmus bizonyos értelemben meg is előzi, azaz szükséges előfeltétele a multikulturalizmusnak. A multikulturális politikának csak egy átfogóbb, közös „térben” van értelme, ahol az ilyen-olyan igények integrálthatók. Ez a tér manapság a nemzetállam.⁴³ A belátás banális, de igaz. A multikulturális politikacsinálásnak ezért akadályoznia kell a társadalom „oszloposodását” és a kisebbségek önkéntes szegregálódását.⁴⁴ Ez a kisebbségre és a többségre nézve egyaránt következményekkel jár. Röviden: a republikánusoknak azon kell dolgozniuk, hogy a többséget befogadóbbá tegyék, a kisebbség körében pedig gyöngítsék az önkéntes szegregálódást támogató hangokat.

Az integráció persze több mindent jelenthet. Miller három oldalát különíti el: a társadalmi, a polgári és a kulturális.⁴⁵ A társadalmi integrációt azon szokás mérni, hogy a különféle csoportokhoz tartozó emberek közt mennyi interakció van, például milyen gyakoriak a vegyes barátságok, házasságok, a munkahelyi, egyesületi együttműködés, a klubtagság vagy a szomszédság. A polgári integráció ehhez képest a társadalmi és politikai életet orientáló normákról szól. Ezek a normák komplexebb és egészen banális dolgokra egyaránt kiterjednek, így például nemcsak azt határozzák meg, hogy mi a vallás helye, vagy hogyan kell vitatkozni a közéletben, de azt is, hogy hogyan illik sorban állni a postán. Ahhoz, hogy a társadalmat ebben az értelemben jól integráltnak tekintsünk, nem kell, hogy a társadalom tagjai egyetértsenek szubsztantív politikai kérdésekben, de az már igenis kell, hogy egyetértsenek arról, hogy ezek a célok milyen játékszabályok keretei között követhetőek. Végül, a társadalom akkor integrált kulturálisan, ha van közös kultúra, vannak közös értékek és élmények, és főleg van közös identitás.

Republikánus szemszögből relatíve fontosabbak az integráció polgári és kulturális vetületei, a társadalmi integráció igazából csak annyiban értékes, amennyiben ezeket segíti. Magyarul mondvá, önmagában sem nem jó, sem nem rossz az, ha

⁴² Lovett – Whitfield, 2016.

⁴³ Miller, David: *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity, 2000. 76; vö. Demeter, 2018. 289.

⁴⁴ Soutphommasane, Tim: *The Virtuous Citizen. Patriotism in a Multicultural Society*. Cambridge: CUP, 2012. 76.

⁴⁵ Miller, David: *Strangers in Our Midst. The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, MA: HUP, 2016. 132–3.

a különféle kultúrájú emberek egymás szomszédságában, keveredve élnek, barátkoznak, házasodnak egymással és így tovább. Viszont a magas társadalmi integráció jót tesz az államban favorizált (politikai) normák és kulturális kincsek elterjedésének.⁴⁶ Ezeket a dolgokat az emberek nyilván egymástól sajátítják el, úgyhogy ezért, a polgári és a kulturális integráció támogatásáért jó az, ha van társadalmi érintkezés is. Ismét, a republikánus elmélet szerint ezek a dolgok azért fontosak, mert nélkülük nem lesz elég erős a közösségi kötelék, ami erényes, politikailag aktív viselkedésre ösztönzi az embereket, és ezzel hozzájárul a szabad és demokratikus kormányzat működéséhez. Húzzuk alá kétszer: a belső szeparatizmus tilalma esetében *normatív* elvárásról beszélünk! Ez a valóságban nyilván nem mindig teljesül, és ennél fogva az sem állítható, hogy a multikulturalizmus republikánus szempontból minden esetben támogatható lenne. A támogatás szigorúan feltételes.

Végül, negyedszer, az is valószínű, hogy nem lehet általános szabályt alkotni a dilemma eldöntése érdekében. Lehet, hogy ehelyett inkább esetenként kéne mérlegelni, hogy mikor mi veszélyesebb a szabadságra nézve: vajon az, ha a társadalom nem eléggé egységes az erény „kitermeléséhez”, vagy inkább az, ha az állam nem támogatja a kulturális különbözőségek intézményes megjelenítését? Ha ezt általánosságban nem lehet eldönteni, kiindulhatunk az adott társadalom empirikus adottságaiból is. Mondjuk, ha a társadalomban viszonylag magas az állampolgári erény szintje, és viszonylag súlyosak a kisebbségek által elszenvedett hátrányok (mindenekelőtt a kulturális adottságok újratermelése tekintetében), akkor elvben a multikulturális politika kéne, hogy prioritást élvezzen – hiszen a konkrét körülmények között ezzel teszünk nagyobb szolgálatot a szabadság növelésének. De nyilván a fordított eset is előfordulhat, az tehát, hogy a társadalomban nagyobb probléma legyen az egység hiányával, mint a kisebbségi igények kielégítésével (a mai Bosznia-Hercegovina ennek tipikus példája). Ilyen esetben pont nem a multikulturalizmus, hanem a patrióta nevelés a prioritás.

Befejezés

A multikulturalizmus mindenesetre jó eszköz lehet ahhoz, hogy a republikánusok kezelni tudják az egalitárius és a „közösségszervezési” céljaik feszültségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a multikulturalizmus melletti érvek egyediek és perdöntők lennének. A dominancia kiküszöbölése mint cél nem okvetlenül mutat túl Kymlicka egyenlőségre és egyéni autonómiára hagyatkozó érvelésén. Másfelől a dominancia kiküszöbölése mint cél önmagában kevés ahhoz, hogy receptet vezessünk le belőle a többkultúrúság politikai kérdésének megoldására. Ez a cél ugyanis mind multikulturális politikát, mind pedig patrióta nevelést diktálhat.

⁴⁶ Laborde, 2008. 253.

Hogy mikor mit diktál elsődlegesen, az helyzetfüggő. Legfeljebb annyit mondhatunk határozottan, hogy nem akármilyen multikulturalizmusra, és nem akármilyen patriotizmusra lesz szükség ahhoz, hogy az egalitárius és a „közösségszervezési” célok feszültségéből adódó dilemma megoldódjon. Mindkét oldalon „republikánizáló” megszorításokra van szükség.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Andronache, Laura: Contemporary republican theories: in search of solidarity. In: Honohan, Iseult – Jennings, Jeremy (szerk.): *Republicanism in Theory and Practice*. New York: Routledge, 2006.
- Andronache, Laura: *Contemporary Republican Strategies for 'Civic Virtue' and the Notion of Political Obligation*. Budapest: PhD disszertáció, CEU, 2009.
- Bachvarova, Mira: Multicultural accommodation and the ideal of non-domination. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2013/17 (6). 652–673.
- Banting, Keith – Kymlicka, Will: Introduction: the political sources of solidarity in diverse societies. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 1–58.
- Barry, Brian: *Culture and Equality*. Cambridge: Polity, 2001.
- Benhabib, Seyla: *The Claims of Culture*. Princeton: PUP, 2002.
- Bloemraad, Irene: Solidarity and conflict: understanding the causes and consequences of access to citizenship, civic integration policies, and multiculturalism. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 327–363.
- Bohman, James: Nondomination and Transnational Democracy. In: Laborde, Cécile – Maynor, John (szerk.): *Republicanism and Political Theory*. Oxford: Blackwell, 2008.
- Christman, John: Constructing the Inner Citadel: Recent Work on the Concept of Autonomy. *Ethics*, 1988/1. 109–124.
- Christman, John: Liberalism and Individual Positive Freedom. *Ethics* 1991/2. 343–359.
- Chung, Ryoa: The Cosmopolitan Scope of Republican Citizenship. In: Weinstock, Christian – Nadeau, Daniel (szerk.): *Republicanism: History, Theory and Practice*. London: Frank Cass, 2004.
- Crowder, George: *Theories of Multiculturalism: An Introduction*. Cambridge: Polity, 2013.

- Demeter M. Attila: *Korunk politikai filozófiája*. Kolozsvár: Pro Philosophia – Egyetemi Műhely Kiadó, 2018.
- Honohan, Iseult: *Civic Republicanism*. New York: Routledge, 2002.
- Ivison, Duncan: Historical Injustice. In: Dryzek, J. – Honig, B. – Phillips, A. (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: OUP, 2006. 507–25.
- Kukathas, Chandran: Are there any cultural rights? *Political Theory* 1992/20 (1). 105–39.
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: OUP, 1995.
- Kymlicka, Will: Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism. *Comparative Migration Studies*, 2015/3 (17). 1–19.
- Laborde, Cécile: From Constitutional to Civic Patriotism. *British Journal of Political Science*, 2002/32 (4). 591–612.
- Laborde, Cécile: *Critical Republicanism*. Oxford: University Press, 2008.
- Latour, Sophie Guérard de: Reworking the neo-republican sense of belonging. *Diacritica* 2010/24 (2). 85–105.
- Levy, Jacob T.: Against fraternity: democracy without solidarity. In: Banting, Keith – Kymlicka, Will (szerk.): *The Strains of Community. The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies*. Oxford: OUP, 2017. 107–124.
- Lovett, Frank: Cultural accommodation and domination. *Political theory* 2010a/38. 243–267.
- Lovett, Frank: *A general theory of domination and justice*. New York: OUP, 2010b.
- Lovett, Frank – Whitfield, Gregory: Republicanism, Perfectionism, and Neutrality. *The Journal of Political Philosophy*, 2016/24. 120–134.
- Martí, José Luis: A Global Republic to Prevent Global Domination. *Diacritica*, 2010/24. 31–72.
- Miller, David: *On Nationality*. Oxford: OUP, 1995.
- Miller, David: *Citizenship and National Identity*. Cambridge: Polity, 2000.
- Miller, David: *Strangers in Our Midst. The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, MA: HUP, 2016.
- Moore, Margaret: Internal Minorities and Indigenous Self-Determination. In: Eisenberg, A. – Spinner-Halev, J. (szerk.): *Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity*. Cambridge: CUP, 2005. 271–293.
- Parekh, Bhikhu: The cultural particularity of liberal democracy. *Political Studies*, 1992/40. 160–75.
- Parekh, Bhikhu: *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. London: Palgrave, 2006.
- Pettit, Philip: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: University Press, 1997.

- Pettit, Philip: *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: University Press, 2012.
- Pettit, Philip: *Just Freedom: A Moral Compass for a Complex World*. New York: W. W. Norton, 2014.
- Salat Levente: *Etnopolitika: a konfliktustól a méltányosságig*. Marosvásárhely: Mentor, 2001.
- Sides, John – Citrin, Jack: European opinion about immigration: The role of identities, interests and information. *British Journal of Political Science*, 2007/37(3). 477–504.
- Simpson, Audra: Paths toward a Mohawk Nation: Narratives of Citizenship and Nationhood in Kahnawake. In: Ivison D. – Patton, P. – Sanders, W. (szerk.): *Political Theory and the Rights of Indigenous Peoples*. Cambridge: CUP, 2000. 113–136.
- Sniderman, Paul – Hagendoorn, Louk: *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and Its Discontents in the Netherlands*. Princeton: PUP, 2007.
- Soutphommasane, Tim: *The Virtuous Citizen. Patriotism in a Multicultural Society*. Cambridge: CUP, 2012.
- Sunstein, Cass R.: *The Partial Constitution*. Harvard: HUP, 1993.
- Tamir, Yael: *Liberal nationalism*. Princeton: PUP, 1993.
- Taylor, Charles M.: The politics of recognition. In: Gutmann (szerk.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: PUP, 1994. 25–73.
- Tully, James: *Strange Multiplicity. Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: CUP, 1995.
- Viroli, Maurizio: *For love of country. An essay on patriotism and nationalism*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Viroli, Maurizio: *Republicanism*. New York: Hill and Wang, 2002.
- Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: PUP, 1990.
- Young, Iris Marion: *Inclusion and Democracy*. Oxford: OUP, 2000.